

Alınış tarihi (Received): 27.02.2018
Kabul tarihi (Accepted): 07.08.2018

Baş editor/Editors-in-Chief: **Ebubekir ALTUNTAŞ**
Alan editörü/Area Editor: **Halil KIZILASLAN /**
Bülent TURAN

Türkiye ve Avrupa Birliğinde Süt Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme

Murat DEMİRBÜK^{a,*} Nuray KIZILASLAN^b

^a*Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü Sivas. *mdemirbuk@hotmail.com*

^b*Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü 60240 Tokat, nuray.kizilaslan@gop.edu.tr*

*Murat Demirbük

ÖZET: Bu çalışmada Türkiye’de süt sektörünün durumu; süt üretimi, tüketimi, süt üreten işletmelerinin yapısı, süt toplama, örgütlenme, yatay ve dikey örgütlenme açılarından Avrupa Birliği (AB) ile karşılaştırılmıştır. Çalışma ile Türkiye'nin süt sektörü açısından izlediği politikalar konusunda atması gereken adımlar ile ilgili öneriler oluşturulması amaçlanmıştır. AB dünya süt sektörü pazarında en önemli aktördür. Süt tek başına AB'nin dış satışının %15'ini oluşturan bir numaralı üründür. Türkiye az çok kendi kendine yeterli olmakla birlikte, uluslararası ticaret içerisinde çok fazla entegre olamamıştır. Uluslararası alanda çok ciddi bir rekabet vardır. Süt sektörü açısından AB ve Türkiye arasında çok önemli farklılıklar gözlemlenmiştir. Türkiye’de çok sınırlı sayıda işletme AB standartlarında çalışmakta ve bütün süt ürünlerini üretmektedir. Üretim koşulları Türkiye'nin batısı ile doğusu arasında ciddi farklılıklar göstermektedir. Son yıllarda önemli gelişmeler olmakla birlikte, aday ülke olarak Türkiye'nin yapması gereken çok iş bulunmaktadır. Süt üreten işletmelerin kapasiteleri çok küçük ve örgütlenme düzeyi oldukça düşüktür. Uygun besleme, hayvan sağlığı ve düşük verim gibi yüksek toplama maliyeti ve düşük kaliteye neden olan faktörler çözülmesi gereken sorunların bazılarıdır. Süt üretimini artırmak için çiftlik koşulları geliştirilmelidir. Birlik, kooperatif gibi çiftçi örgütlerinin kurulması, süt sektöründe dikey entegrasyonun sağlanması ve sektörün daha rekabetçi bit yapıya kavuşmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler – Süt işletmesi, Süt, Örgütlenme, Üretim

An Assessment of Dairy Sector in Turkey and European Union

ABSTRACT: The aim of this study is to compare dairy sector situation in Turkey with European Union in terms of production and consumption of dairy product, farm structure, milk collecting, organization, horizontal and vertical integration. It is also intended to bring out steps which should be taken by Turkey. The EU is a major player in the world dairy market. Milk is the EU number one single product sector approximately 15 % of agricultural output. Turkey is more or less self-sufficient in dairy products and despite its potential not very integrated in international trade flows. There is fierce competition on the international milk-products markets. Significant differences were observed between the EU and Turkey dairy sector. In Turkey a limited number of dairy companies operate according to western standards and produce a full range of dairy products and production conditions vary considerably between the western and the eastern parts of Turkey. It has been important developments in recent years but as a candidate country Turkey still has a lot of work to do. Dairy farm size is very small and there is low level of organization. Appropriate feeding, animal health and low productivity that result in high collection costs and rather low quality milk are some of the problems that have to be solved. Farms condition must be developed to increase milk production. Establishing farmers’ organization such as unions and cooperatives will help the emergence of vertical integration in the dairy sector and to be more competitive.

Keywords – Dairy, Milk, Organization, Production.

1. Giriş

Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun tarım, tüm ülkeler için en önemli sektörlerden biridir. Ülkeler çeşitli politikalar aracılığı ile tarımlarını geliştirmeye ve yön vermeye çalışır. Tarımsal yapıdaki farklılıklar başta olmak üzere iç faktörler ve uluslararası veya bölgesel düzenlemeler tarım politikalarının ve buna bağlı desteklemelerin oluşturulmasında etkilidir.

Dünya tarım sektöründe uluslararası tarım ticareti, gıda krizi, açlıkla mücadele, gıda güvenliği, iklim değişikliği, hayvan sağlığı ve gıda güvenilirliği, biyoteknoloji, genetiği değiştirilmiş tohum/ürün ticareti ile insan sağlığı ve çevreye etkileri ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Müzakereleri önemli başlıklar olarak ortaya çıkmıştır. Tarımın sosyal ve çevre açısından önemi, üreticilerin toprağa erişimi, küçük ve orta ölçekli aile işletmeciliğinin korunması üzerinde durulması gereken diğer konulardır. Üreticinin ürünlerini doğrudan tüketiciye pazarlaması ve pazara erişim, geleneksel üretim/organik üretim, üretimde tekelleşme ve endüstriyel üretimin insan, hayvan ve çevre açısından etkileri, özellikle çeşitli nedenlerle geri kalmış kırsal alanlardan göç ve bu bölgelerde hayvan ve bitki çeşitlerinin gelişmemesi gözden kaçmaması gereken alt başlıklardır (Anonim, 2014a).

Avrupa Birliği (AB), Ortak Tarım Politikası (OTP) başlangıcından itibaren günün ihtiyaçlarına uygun olarak yenilenmiş ve reform adı altında pek çok değişiklik geçirmiştir. OTP'nin ilk dönemlerinde, üretimin artırılmasına yönelik politikalar ağırlıkta iken, 1980'lerden itibaren üretim fazlalıkları, yapısal politika değişimlerini zorunlu kılmıştır. Üretimi arttırmaya yönelik politikalar, AB içindeki gelir dengesizliklerini azaltmaya yönelik politikalara doğru bir geçiş başlamıştır (Anonim, 2014b).

AB; OTP'nin 2003 ve 2008 reformları, tüketici ve pazarın taleplerine göre üretimi yönlendirerek, DTÖ kurallarıyla uyumlu olarak tarım sektörünü desteklemeyi öngörmektedir. Bunu yaparken de çevre ve hayvan refahını dikkate alarak, kırsal kalkınmaya büyük önem vermekte, son yıllardaki gıda krizleri sebebiyle risk yönetimine odaklanmakta ve Avrupa'da gıda güvenilirliği kadar güvenliğini de yeniden ön plana almaktadır (Anonim, 2014a).

AB süt ve süt ürünleri sektörü, tarım sektöründeki en önemli tarımsal faaliyet alanlarından biridir. Bu nedenle OTP'nin yürürlüğe girmesi ile oluşturulan ve önemli düzenlemelere tabi olan ilk ortak piyasa düzenlerinden (OPD) birisi olmuştur. Süt ve süt ürünleri için oluşturulan bu ortak politika, 1968 yılında yürürlüğe girmiştir. Sonraki yıllarda, özellikle süt sektöründe yaşanan zorluklar (örneğin yönetim) Topluluğun OTP reformunu gündeme getirmesinde etkili olmuştur (İsmihan, 2003). 1960'lı yıllardan beri sektörün önemi nedeniyle uygulanan politikalarla, AB süt ve süt ürünlerinde kendine yeterliliği aşmıştır. Bu politikaların sonucu olarak üretim fazlalıkları ortaya çıkmış bu fazlalarda bütçe yüklerine neden olmuştur. Doğal olarak OPD kapsamında yürütülen politikalar, AB'nin mevcut yapı ve sorunlarıyla ilgilidir. Aday ülke konumundaki Türkiye, AB ile olan anlaşmaların gereği tarım sektörünün tamamında olduğu gibi, süt sektöründe de AB'ye uyum sağlamak zorundadır. Türkiye'de süt sektörüne ilişkin politikalar incelendiğinde, AB'de olduğu gibi, istikrarlı, düzenli, organize ve sistemli bir piyasa yapısının oluşturulamadığı gözlenmektedir (Aygın, 2011).

Hayvancılık kırsal kalkınmanın sağlanması açısından, bazı toplumsal ve ekonomik fonksiyonlara sahiptir. Kırsal alandaki işsizliğin azaltılarak köyden kente göçün önlenmesi, çarpık kentleşme ve nüfus baskısının azaltılması gibi toplumsal sorumluluklarının yanı sıra,

ülkedeki kalkınmanın dengeli olarak gerçekleştirilerek refahın artırılması, et, süt, deri, kozmetik, ilaç vb. diğer alt sektörler hammadde temin edilmesi gibi yükümlülükleri de yerine getirmektedir (Bayraç ve Çemrek, 2011).

Türkiye’de tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı 2005 yılında %25,5, 2010 yılında %23,3 ve 2015 yılı sonu itibarıyla %20,6 olmuştur (TUİK, 2016). AB içerisinde istihdam ise Dünya Bankası verilerine göre 2005 yılında %5,7, 2010 yılı için %4,8, ve 2014 yılı için %4,4 olarak gerçekleşmiştir (WB, 2016).

Tarımsal örgütlenmenin en yaygın olduğu ve geliştiği ülkelerin başında AB ülkeleri gelmektedir. AB’de, tarım kesimine yönelik politikaların oluşturulmasında ve bu politikaların uygulanmasında tarımsal örgütlerin önemli bir yeri vardır. Tarıma dayalı sanayinin yaklaşık %50’si bu örgütler aracılığıyla yürütülmektedir (Yılmaz, 2008). Türkiye’de ise üretici örgütlenmesi yeterli seviyede değildir. Farklı türlerde çok sayıda üretici örgütü bulunmasına karşın, üreticilerin bunlara katılımı sınırlı kalmaktadır (Anonim, 2014c).

Türkiye’de tarıma hâkim olan küçük aile işletmeleri ancak yıllık tüketim ihtiyaçlarını sağlayabilecek durumdadırlar. Yeni üretim yapabilmek için herhangi bir tasarruf yapabilmeleri ve yatırım yapabilmeleri mümkün değildir. Bu küçük çiftçilerin banka veya şahıslardan kredi sağlamaları ise zor olmaktadır. Kırsal kesimde üretici örgütlenmesinin temel amacı, çiftçi ve ailelerinin yaşam düzeyini ve kalitesini yükseltmek ve üreticilerin pazardaki konumunu güçlendirmektir.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın ana materyalini konu ile ilgili bilimsel çalışmalar oluşturmaktadır. Ayrıca, çalışmada kullanılan verilerin temin edilmesinde, Dünyada ve AB’de sektör ile ilgili verileri sunan resmi kurumların ve Türkiye’deki resmi kurumların yayınlarından faydalanılmıştır. Tarımsal üretimde en önemli alt sektörlerden biri olan süt sektöründe AB ile Türkiye’deki durum karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Karşılaştırma yapılırken Türkiye ve AB üyesi ülkelerin aynı yıla ait onaylanmış verilerinin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Konuyla ilgili daha önce yapılan bilimsel çalışmalar taranarak çalışmanın amacına yönelik çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

3. AB ve Türkiye’de Süt Sektörü

AB’de dönemin ihtiyaçları için oluşturulan politikaların etkisiyle süt ve süt ürünleri sektöründe çok ciddi üretim artışları olmuş ve 1984 yılında sütte kota uygulamasına başlanmıştır. Bu uygulamadan önce AB süt üreticilerine talepten bağımsız olarak uygulanan ve genellikle dünya fiyatlarının üzerinde olan bir tutar garanti edilmişti (Marquer, 2015). Nisan 2015’de kota uygulaması kaldırılmıştır. Bu değişiklik Avrupalı çiftçilere esneklik ve oluşan ekstra talepten yararlanma olanağı vermiştir (Marquer, 2015). 2014 yılında dünya toplam süt üretiminin %27’si AB’de, %16’sı ise ABD’de üretilmiştir. İnek sütü üretiminin ise %30’u AB’de, %19’u ABD’de gerçekleşmiştir. Türkiye’nin dünya toplam süt üretimindeki payı ise %2 civarındadır (Gülaç, 2015).

3.1 Süt Sektörünün Ekonomideki Yeri

AB İstatistik Ofisi (EUROSTAT) verilerine göre yıllar içerisinde giderek küçülen tarım sektörünün (Tarım, Avcılık, Orman ve Balıkçılık) AB-28 GSYİH'sında 2003 yılında %2 olan payı, 2013 yılında %1,7'ye gerilemiştir. Aynı dönem için Türkiye'de bu değerler sırasıyla %11,1 ve %8,3 olarak gerçekleşmiş ve AB üyesi ülkeler içerisinde en yüksek orana sahip olan ülke olmuştur. Türkiye'de tarım, avcılık ve ormancılık sektörünün GSYİH'deki payı 2015 yılında ise %7,6 olarak gerçekleşmiştir (TUİK, 2016).

AB'de hayvansal üretim toplam tarımsal üretim içerisinde %43'lük paya sahip olup, 2010 yılındaki üretim değeri 142 milyar Avro düzeyinde gerçekleşmiştir. Bunda en büyük payı süt (%34), domuz eti (%21) ve sığır eti (%20) oluşturmuştur. Türkiye'de toplam tarımsal üretimde hayvansal üretimin payı ise 2003 yılında %29'dan, 2010 yılında %32'ye yükselmiştir. Hayvansal üretimin 2010 yılı değeri 38 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu miktarın %30'unu sığır eti ve %30'unu inek sütü oluşturmuştur (Anonim, 2014a). Hayvansal ürün üretim değeri bir önceki yıla göre 2017 yılında %12,5 artarak 69,9 milyar TL olmuştur. Süt üretim değeri ise 28,8 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Et üretim değeri ise 30,8 milyar TL'dir (TUİK, 2018).

Türkiye'de üretilen süt ve süt ürünlerinin ihracat rakamları potansiyelin altında kalmaktadır. Bunun en önemli nedenleri hayvan hastalıklarının yaygın olması ve üretilen sütün kalitesinin düşük olmasıdır (Anonim, 2013). Hastalıklar, süt sığırlarında süt verimi, kalitesi ve kompozisyonunu etkilemektedir (Özek, 2017). Süt inekleri sağlıklı bir meme, ayak ve işkembe yapısına sahip oldukları zaman sağlıklı ve bol süt verirler. İç ve dış parazitler, ayak hastalıkları, tırnak çürüklükleri süt verimini düşürürler (Anonim, 2017).

Maliyetlerden ve düşük verimlilikten kaynaklanan fiyat yüksekliğini de Türkiye'de 2008 yılı sonrası istikrarlı bir iç piyasa dinamiği gösteren sektörde ihracat olanakları sınırlayan nedenler arasında saymak mümkündür (Aras, 2015).

3.2 Hayvan Varlığı, Süt Üretimi ve Toplanması

Yıllar itibarı ile Türkiye'de sağmal inek sayısı artış gösterirken AB ülkelerinde bir düşüş gözlenmektedir. Türkiye'de hayvan sayısındaki ve verimlilikte artış toplam süt üretimindeki artışı oluştururken AB ülkelerinde hayvan sayısında düşüş olmasına rağmen toplam süt üretiminde artış olmuştur. Bu durum Türkiye ile karşılaştırıldığında zaten yüksek olan verimliliğin AB üyesi ülkelerde artmaya devam ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 1. Sağmal İnek Sayısı (baş)

Table 1. Number of milking cow (head)

Yıllar	Türkiye	Değişim %	AB	Değişim %
2005	3.998.097	--	26.035.820	--
2007	4.229.440	5.79	25.453.840	-2.24
2010	4.384.130	3.66	24.378.680	-4.22
2013	5.607.272	27.90	23.441.130	-3.85
2015	5.535.773	-1.28	23.595.000	0.66

Kaynak: TUİK, EUROSTAT, 2016

Türkiye’de toplam süt üretimi 2015 yılında 18.654.681 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Üretilen bu sütün yaklaşık %91’i yani 16.933.520 tonu inek sütü, 1.177.228 tonu koyun sütü, 481.174 tonu keçi sütü, 62.751 tonu ise manda sütüdür (TÜİK, 2016). Türkiye’de inek sütü üretimi yıllar itibarıyla sürekli bir artış göstermiştir. 2004 yılındaki toplam inek sütü üretimi ile kıyaslandığında üretimdeki artış 2015 yılı sonu itibarıyla %57 oranına ulaşmıştır.

Tablo 2. Toplam İnek Sütü Üretimi (ton)

Table 2. Total cow milk production (tonnes)

Yıl	Türkiye	Değişim %	AB	Değişim %
2004	9.609.326	--	149.089.600	--
2005	10.026.202	4.34	145.106.720	-2.67
2010	12.418.544	23.86	150.041.730	3.40
2014	16.998.850	36.88	159.773.350	6.49
2015	16.933.520	-0.38	162.768.000	1.87

Kaynak: TÜİK, EUROSTAT, 2016

AB ülkelerinde ise aşırı üretim artışını durdurmak için 1984 yılında süt kotası uygulamaya konmuştur (Marquer, 2015). Kota uygulaması ile birlikte belirli bir seviyede tutulan süt üretimi, AB içerisinde 2009 yılında kotanın gevşetilmesi ile birlikte artış eğilimine girmiştir, süt kotası 1 Nisan 2015 tarihinde tamamen kaldırılmıştır. 2015 yılı sonu itibarıyla da toplam inek sütü üretimi 162 milyon tonu aşmıştır.

Üretilen sütlerin, süt işletmeleri tarafından toplanma durumuna bakıldığında AB ile Türkiye arasında ciddi farklar görülmektedir. Türkiye’de çiftliklerde üretilen sütlerin yaklaşık yarısı işletmeler tarafından toplanmakta kalan kısım ise büyük oranda sağlıklı koşullarda tüketime sunulmakta veya çiftliklerde tüketilmektedir. AB içerisinde ise onaylı süt işletmeleri tarafından toplanan süt miktarı toplam üretiminin %90’ından fazladır. Daha sağlıklı ve güvenilir gıda tüketimi açısından onaylı işletmeler tarafından sütlerin toplanması ve işlenmesi son derece önemlidir. Tablo 3 ile özetlenen durum Türkiye ve AB arasında süt toplama organizasyonları bakımından da önemli derecede farklılıklar olduğunu göstermektedir.

AB içerisinde süt toplama organizasyonları yaklaşık 90 km’lik bir mesafede süt toplarken Türkiye’de bu mesafe 600–650 km ye kadar ulaşmaktadır. Dolayısıyla süt işleme tesisleri için maliyet ciddi oranda artmakta ve rekabet gücü olumsuz şekilde etkilenmektedir (Anonim, 2013).

Tablo 3. Onaylı süt işletmeleri tarafından toplanan süt miktarı (ton)

Table 3. Collected mik by approved dairies (tonnes)

Yıl	Türkiye			AB		
	Üretilen	Toplanan	Oran %	Üretilen	Toplanan	(%)
2012	15.977.838	7.932.500	49.65	152.338.320	140.357.290	92.14
2013	16.655.009	7.938.500	47.66	153.938.500	141.247.500	91.76
2014	16.998.850	8.625.700	50.74	159.773.350	147.964.400	92.61
2015	16.933.520	8.934.200	52.76	162.768.000	151.237.560	92.92

Kaynak: TÜİK, EUROSTAT (2016)

3.3 İşletme Yapısı

2013 yılı çiftlik muhasebe veri ağından alınan verilere göre süt hayvancılığı yapan işletmelerin ortalama hayvan sayıları ve sağılan inek başına verim miktarları Tablo 4'te özetlenmiştir. AB ülkelerinde de süt işletmeleri arasında ciddi farklılıklar vardır. İşletme büyüklükleri ve verimlilik özellikle AB 15 ülkelerinde oldukça yüksektir. Türkiye'de tarımsal yapıyı belirleyen işletmeler küçük ölçekli ve çok parçalı arazilere sahiptir. Küçük işletme yapısı, işgücü verimliliğini de düşürmektedir (Anonim, 2014c).

Tablo 4. AB Ülkelerinde İşletme Büyüklüğü ve Süt Verimi (2016)

Table 4. Farm size ana milk yield in EU countries (2016)

Ülke	İşletmede Sağılan Hayvan	Süt verimi (kg/baş)	Ülke	İşletmede Sağılan Hayvan	Süt verimi (kg/baş)
Belçika	58	6989	AB 15	55	7264
Danimarka	147	8879	Bulgaristan	14	3188
Almanya	57	7674	Çek	139	7073
İspanya	45	7102	Estonya	90	8026
Fransa	54	6911	Hırvatistan	12	4638
İrlanda	61	5369	Macaristan	36	6749
İtalya	45	6738	Litvanya	13	5665
Lüksemburg	55	7071	Letonya	16	5857
Hollanda	84	7900	Malta	54	6619
Avusturya	17	6692	Polonya	16	5358
Portekiz	28	7202	Romanya	4	3405
Finlandiya	29	8683	Slovakya	240	6318
İsveç	66	8619	Slovenya	16	5280
Birleşik	123	7341			
AB 28	28	6819	AB 13	9	5036

Kaynak: Anonim 2016

AB 15 içerisinde ortalama işletme büyüklüğü 55 baş ve verim 7264 kg/baş iken AB 13 ülkelerinde işletme büyüklüğü ortalama 9 baş ve verim ise 5036 kg/baş düzeyindedir. Bu veriler AB 28 içerisinde süt işletmelerinin yapılarındaki farklılığı yansıtmaktadır. Bu durum doğal potansiyeldeki farklılıklarla birlikte sosyal, ekonomik ve düzenleyici şartlardaki farklılıklarla bağlantılıdır (Anonim, 2016).

AB ülkelerinde süt verimi büyükten küçüğe sıralandığında gelişmiş ülkelerde daha fazla süt veriminin olması, verim üzerinde işletme büyüklüğünün değil, ileri düzeylerdeki üretim ve yetiştirme sistemlerinin daha etkili olabileceğini göstermektedir (Dellal, 2011).

Hayvancılık Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan süt sektörüne dair istatistikler ile ulusal süt konseyinin elde ettiği verilerden yararlanılarak yapılan hesaplama göre Türkiye'de işletme başına süt sığırı varlığı 5 başın altındadır (ortalama 4,48). Sağılan süt sığırı başına süt verimi ise 2013 yılında 2970 kg/yıl, 2015 yılında ise 3059 kg/yıl olmuştur (HAYGEM, 2016).

Tablo 5. Türkiye’de Süt Sığırı İşletme Büyüklüğü ve Hayvan Sayısı**Table 5.** Dairy farm size ana number of cow in Turkey

Büyüklik grubu, (Baş)	Sayı	%
1-5	701.907	56,1
6-9	252.776	20,2
10-19	190.009	15,2
20-49	85.910	6,9
50-99	16.204	1,3
100-199	3.141	0,3
200+	1.000	0,1
Toplam	1.250.947	100,0

Kaynak: Ulusal Süt Konseyi Raporu (2014)

Bu verimler AB üyesi ülkelerdeki verimler ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. 2013 yılı verileri temel alındığında en düşük verime sahip Bulgaristan ve Romanya’daki verimlerden bile düşük olduğu görülmektedir. Süt üretimindeki artış sadece sağmal hayvan sayısındaki artışa bağlanamaz. Aynı zamanda ıslah teknikleri, optimize edilmiş rasyon, daha iyi sağım metotları ve işletme büyüklüğünün artması gibi diğer üretim faktörlerine de bağlıdır (Marquer, 2015).

Aynı verilerde işletme büyüklükleri arasında da ciddi bir fark göze çarpmaktadır. Türkiye’deki işletme büyüklüğü, AB 28 içerisinde 4 büyükbaş ile en küçük işletme büyüklüğüne sahip Romanya dışında hiçbir ülke ile kıyaslanamayacak durumdadır.

Avrupa Birliğinde süt kotasının uygulandığı 30 yıl boyunca genel olarak tarım işletmelerinin sayısında bir düşüş söz konusudur. 1983 ile 2010 yılları arası AB 10 ülkelerinde 3,6 milyon tarım işletmesi kapanmıştır. Süt üreten tarım işletmelerine bakıldığında ise bu düşüşün daha keskin olduğu görülmektedir. AB 10 ülkelerinde 1983 yılında 1.514.441 olan süt işletmesi sayısı 2013 yılında 288.600 e kadar inmiştir (Marquer, 2015).

3.4 Süt Tüketimi

Süt ve süt ürünleri, insanların beslenmesinde temel protein kaynağı olmasının yanı sıra, gıda sanayinin hammaddesi olması bakımından da büyük önem taşımaktadır. Günümüzde üretilen toplam süt miktarının yarısından fazlası (%52,8) endüstriyel amaçlar için kullanılmaktadır. İşlenen süt en çok peynir yapımında kullanılırken, peyniri sırası ile tereyağı, yağlı süttozu ve yağsız süttozu izlemektedir (Terin, 2014).

Süt ve süt ürünleri tüketimi açısından bakıldığında AB ile Türkiye arasında Türkiye aleyhine ciddi bir fark görülmektedir. Türkiye’de iç tüketimin artırılması için potansiyel olduğu görülmektedir.

Tablo 6. AB ve Türkiye Kişi Başına Süt Tüketimi (Kişi/Yıl)**Table 6.** Milk consumption per person in the EU and Turkey*

		2011	2012	2013	2014	2015
Süt (lt)	AB	66,5	66,2	66,0	65,7	65,3
	TR*	15,6	15,6	15,6	15,6	15,6
Peynir (kg)	AB	13,2	13,3	13,5	13,6	13,8
	TR	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Süt tozu (kg)	AB	0,64	0,63	0,62	0,61	0,61
	TR	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Tereyağı (kg)	AB	3,90	3,89	3,87	3,87	3,87
	TR	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6

Kaynak: Gülaç, 2015

*Türkiye için değerler toplam tüketimin nüfusa bölünmesi ile hesaplanmıştır.

3.5 Üretici Örgütlenmesi ve Entegrasyon

Örgütlenme özellikle tarım sektörü için rekabet gücünü artıran önemli bir unsurdur. Tarım sektörü yapısı gereği çok sayıda işletmeden oluşmakta ve çok sayıda alıcı ve satıcının bir arada olduğu tam rekabet piyasalarına örnek olarak gösterilmektedir. Son dönemlerde uluslararası şirketlerin sektörde egemenliklerini artırmaları tarım sektöründe üreticilerin örgütlenmesini çok daha önemli hale getirmiştir.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının hayvancılık işletmelerini kayıt altına almak için oluşturduğu Türkvet kayıt sisteminde 2017 yılı verilerine göre Büyükbaş Hayvancılık İşletme Sayısı: 1.453.997 adet olarak görülmektedir. Buna göre büyükbaş hayvancılık işletmelerinde yetiştirici birliklerine üyelik açısından örgütlenme oranı %11 seviyelerindedir. Genel olarak tarım kesiminde özel olarak ise hayvancılık işletmelerinde örgütlenme düzeyleri oldukça düşüktür.

Tarımsal örgütlenme en yaygın ve gelişmiş olarak AB ülkelerinde görülmektedir. AB’de, tarım kesimine yönelik politikaların oluşturulma ve uygulanma aşamalarında bu örgütlerin önemli katkıları vardır. Tarıma dayalı sanayinin yaklaşık %50’si bu örgütler aracılığıyla yürütülmektedir (Yılmaz, 2008).

Özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde süt üretiminin tamamına yakını kooperatif üyeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu ülkelerde aynı zamanda kooperatif ortak sayısı da oldukça yüksektir (Anonim, 2013).

Avrupa’da tarımsal kooperatifler, tarımsal malların işlenmesi ve pazarlamasında yaklaşık %60 ve girdilerin temininde de yaklaşık %50 pay ile yüksek bir pazar payına sahiptirler (Eren, 2015).

Avrupa Birliğinde üretilen sütün %58’i kooperatifler tarafından işlenmektedir (Anonim, 2012). 2. Ulusal Süt Konseyi kapanış zirvesi raporuna göre 2012 rakamlarıyla Türkiye’de kooperatiflerin üretici birlikleri ile birlikte çiğ sütün pazarlanmasındaki payları %38,9 olarak verilmiştir. Çiftçi örgütlerinin sahip olduğu işletmeler tarafından işlenen süt miktarı ise çok daha düşüktür. Sadece kooperatifler baz alındığında ise bazı AB ülkeleri ve Türkiye’nin durumu aşağıdaki gibidir.

Tablo 7. Sütün Pazarlamasında kooperatiflerin payı**Table 7.** Share of cooperatives in milk marketing

Danimarka, İsveç	% 95
İngiltere, İrlanda	%100 ve %97
Fransa, Belçika	%49
Almanya	%55-60
Finlandiya	%96
Hollanda, Portekiz	%82
Yunanistan, İtalya	%20 ve %38
Türkiye	%5

Kaynak: Ulusal Süt Konseyi Raporu (2014)

4. Sonuç ve Öneriler

Türkiye, AB de olduğu gibi politikalarını günün koşullarına göre belirlemeli ve gelişmelere göre politikalarını güncelleme becerisini gösterebilmelidir. AB OTP'sinde süreç içerisinde görülen değişiklikler bugün AB'ni dünya süt sektöründe en önemli aktör haline getirmiştir.

Süt sektörü ülkelerin kendi nüfuslarını beslemesinde olduğu kadar ekonomik olarak gelirden elde ederek refah seviyesinin artmasında da önemli işlevler görme potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin içinde bulunduğu AB uyum süreci nedeniyle diğer alanlarda olduğu gibi süt sektöründe de atması gereken adımlar vardır. Bu adımlar sadece AB'ye uyum açısından değil hem iç tüketimi hem de AB ye göre daha yakın olduğu başta Çin ve Hindistan olmak üzere büyüyen pazarlarda söz sahibi olabilmesi açısından önemlidir.

İhracat potansiyelini kullanabilmek için süt kalitesini düşüren faktörlerin başında gelen hayvan hastalıkları ile mücadelede ciddi önlemler alınmalıdır.

Süt sektörünün ekonomideki yeri açısından bakıldığında GSMH içerisindeki payı AB'de düşük görünmesine rağmen 2010 yılı verileri ile 142 milyar dolarlık tarımsal gelirin %32'sini süt sektörü sağlamıştır. Türkiye için 2015 yılında 23,7 milyar TL olarak gerçekleşen süt üretim değerinin gelişmeye açık olduğunu söylemek mümkündür Kişi başına tüketim açısından AB ile Türkiye ortalamaları arasındaki ciddi fark iç talebin gelişme potansiyeline de işaret etmektedir. Süt ve süt ürünleri tüketimini artırmak daha dengeli ve sağlıklı beslenmek açısından da oldukça önemlidir. Hem iç talebin hem de dış talebin artış gösterdiği dikkate alındığında, toplam süt üretimini ve pazar payını artıracak tedbirlerin alınması zorunludur.

Sağmal hayvan sayısı Türkiye'de artış, AB ülkelerinde ise düşüş eğilimindedir. AB'ndeki sayısal düşüşe rağmen, zaten yüksek olan sağmal hayvan başına süt verimi artmaya devam etmektedir. Süt verim ortalamaları göz önüne alındığında, Türkiye'nin iki katından fazla verim elde edildiği görülmektedir. Türkiye'de işletme bazında sağmal hayvanların verimini artıracak yönde çalışmalar yapılmalıdır. Bunlar genetik faktörler ile birlikte çevre koşullarının da iyileştirilmesini içeren şekilde düşünülmelidir. Barınak koşulları, bakım ve besleme, sağım teknikleri açısından gerekli tedbirler alınmalıdır. Bu yönde var olan çalışmalar hızlandırılmalıdır.

İşletme büyüklükleri açısından bakıldığında, AB içerisinde de ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir. AB 28 ortalaması (28) Türkiye'nin 5 katından fazladır. Pazar için üretim yapmak isteyen küçük işletmelere kapasitelerini artıracak yönde destekleme politikaları

uygulanmalıdır. Tarım işletmelerinin genel sorunlarından biri olan krediye, işletme sermayesine ulaşımı kolaylaştırmak için kaynak ayrılmalıdır.

İşletme büyüklüklerindeki artış, sağmal hayvan başına verim artışı ve çiftçi örgütlenmesi süt toplama organizasyonlarının etkinliğini artıracaktır. Süt toplama organizasyonlarının kat ettiği mesafe açısından AB ve Türkiye arasında var olan ciddi farklar maliyeti çok fazla artırmaktadır. İşletme büyüklüklerinin ve süt veriminin artması Türkiye açısından bu maliyetleri önemli oranda düşürecektir. Türkiye'de üretilen sütün yarısına yakını onaylı süt işletmeleri tarafından toplanırken AB ülkelerinde bu oran %90'ın üzerindedir. Türkiye için bu durum gıda güvenilirliği açısından soru işaretleri taşımaktadır. Merdiven altı olarak adlandırılan sağlıksız koşullarda ve kayıt dışı üretim yapan işletmeler için gerekli önlemler alınmalı kontroller artırılmalıdır. Bu koşullarda üretilen süt ürünleri bir şekilde ve olmaması gerektiği halde iç pazarda tüketime sunulabilmekte ancak dış pazarlar, uluslararası standartları sağlamayan, sınırlardaki sıkı kontrolleri geçemeyen ürünleri kabul etmemektedir. Dış pazarlarda yer edinebilmek için kayıt altına alınmış, kontrolleri düzenli yapılan, modern işletmeler teşvik edilmelidir. Bu tür işletmelerin kaliteli ham madde sağlayabilmeleri için gerekli süt toplama organizasyonları yapılmalıdır.

Türkiye'de son yıllarda kurulan yetiştirici birlikleri ile çiftçi örgütlerinin süt toplamada ve pazarlamadaki payları artmış olmasına rağmen özellikle çok daha uzun geçmişe sahip kooperatiflerin etkinliği oldukça düşüktür. Çiftçi örgütleri entegrasyon açısından da son derece zayıf kalmıştır. Örgütlenme düzeyinin düşük oluşu, var olan örgütlerin etkin olmayışı örgütlenme ile çözülebilecek birçok sorunun varlığını sürdürmesine neden olmaktadır. Sütün çiftlikteki fiyatı ile raflardaki fiyatı arasındaki fark çiftçi örgütleri aracılığı ile üreticilerin kazancına dönüşebilecekken ve farklı süt ürünleri ile katma değer yaratma şansı varken çiftçi örgütleri bir iki örnek dışında çok yetersiz kalmış ve üreticileri daha örgütlü olan gıda işletmelerinin insafına terk etmiştir. Üretici örgütlerinin bu görevleri yerine getirebilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır. Bu örgütlere üye olma, var olan üyeleri destekleme ve çiftçi örgütlerinin varlıklarını daha güçlü sürdürebilmeleri için politika araçları kullanılmalıdır. Son yıllarda uygulanan eş finansman/hibe programlarında üretici örgütlerinin üyelerine lehte ayrımcılık yapılması bu araçlardan biri olarak düşünülebilir.

Kaynaklar

- Anonim, 2012, Co-operatives Between Myth and Reality. European Milk Board, Hamm, Germany.
- Anonim, 2013, Gıda Sektöründe Değer zinciri Analizi, Kırmızı Et ve Et Ürünleri, Süt ve Süt Ürünleri, Şeker, Türkiye Ekonomik Araştırmalar Vakfı, Ankara.
- Anonim, 2014a, 10.Kalkınma Planı Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Anonim, 2014b, 10.Kalkınma Planı Tarımsal Yapıda Etkinlik ve Gıda Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
- Anonim, 2014c, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, Ankara.
- Anonim, 2016. EU Dairy Farm Report, Brussels.
- Anonim, 2017. Süt Verimini Etkileyen Faktörler, http://www.tarimkutuphanesi.com/SUT_VERIMINI_ETKILEYEN_FAKTORLER_00140.html
- Aras, İ. 2015. Süt ve Süt Ürünleri Sektör Raporu. Mevlana Kalkınma Ajansı, Konya.
- Aygın, A.T.,2011, AB Üyelik Sürecinde Türkiye Süt Sektörü, 1.Konya Kent Sempozyumu, Konya.
- Bayraç, H.N, Çemrek,F., 2011. AB Uyum Sürecinde Türkiye'de Hayvancılık Sektörünün Yapısal Analizi ve Geliştirmeye Yönelik Politikalar, Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi-VII, (www.eykongre2011.org), Ankara.
- Dellal, İ. 2011. Türkiye ve AB süt Sığırılığının İşletme Ölçeği Açısından Karşılaştırılması, TÜSEDAD Dergisi Sayı:9, 20-21, Ankara.

- Eren, C.,2015. Bursa İlinde Süt İşleyen Tarımsal Kooperatiflerin Ekonomik Analizi, (Yüksek Lisans Tezi.) Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Bursa.
- EUROSTAT, 2016,. <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explainedst> , (Erişim:17.07.2016)
- Gülaç, Z.N., 2015, Durum ve Tahmin,Süt ve Süt Ürünleri, TEPGE Yayın No:256, Ankara.
- HAYGEM, 2016., <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf>
- İsmihan, F.,2003, AB OTP Kapsamında Süt ve Süt Ürünleri Politikası, AB Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Marquer P., 2015. Historical data on the milk sector (1983-2013). http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Milk_and_milk_products_-_30_years_of_quotas#Dairy_products- (17.07.2016).
- Özek, K., 2017. Süt Sığırlarında Süt Kompozisyonunu Etkileyen Faktörler ve Besleme - Süt Kompozisyonu İlişkisi, Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi Journal of Bahri Dagdas Animal Research 4 (2):37-45, 2015 ISSN: 2148-3213,
- Terin, M., 2014. Dünya Süt ve Süt Ürünleri Üretim, Tüketim, Fiyat ve Ticaretindeki Gelişmeler, Iğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der. 4(3): 53-63, Erzurum.
- TUİK, 2016,. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> , (Erişim:10.12.2016)
- Ulusal Süt Konseyi, 2014., Dünya ve Türkiye'de Süt Sektör İstatistikleri, Ankara.
- WorldBank,2016.,<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SL.AGR.EMPL.ZS&country=#>
- Yılmaz, H., 2008, Türkiye'de Tarım Politikalarının Demokratikleşmesi ve Alternatif Tarım Politikaları Oluşturulması Sürecinde Baskı Grupları Olarak Üretici Örgütleri, 2. Ulusal İktisat Kongresi, İzmir.